

Klaus Jøran Tollan og Anne Myrtrøen

Open Access – Høgskolen i Hedmark

Høgskolen i Hedmark
Informasjonsrapport nr. 1 – 2005

Utgivelsessted: Elverum

Det må ikke kopieres fra rapporten i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Forfatteren er selv ansvarlig for sine konklusjoner. Innholdet gir derfor ikke nødvendigvis uttrykk for Høgskolens eller oppdragsgivers syn.

Informasjonsrapport nr. 1 – 2005

© Forfatterne

ISBN: 82-7671-471-4

ISSN: 1502-2374

Høgskolen i Hedmark

Tittel: Open Access – Høgskolen i Hedmark			
Forfattere: Klaus Jøran Tollan og Anne Myrtrøen			
Nummer: 1	Utgivelsesår: 2005	Sider: 13	ISBN: 82-7671-471-4 ISSN: 1502-2374
Oppdragsgiver:			
Emneord: institusjonelle arkiv, fri tilgang			
<p>Sammendrag: I februar 2004 ble det i Høgskolebiblioteket nedsatt en arbeidsgruppe for å utrede «hva som foregår innen Open Access-området globalt, nordisk og nasjonalt». Open Access (OA) er et initiativ hvor forskere, biblioteker, universiteter og andre som finansierer forskning har gått sammen for å få bedre tilgjengelighet til publiserte artikler. Målsettingen er at alle fritt skal kunne lese, videreformidle og bruke alle forskningsresultater. Arbeidsgruppa, som har bestått av bibliotekar Anne Myrtrøen og avdelingsbibliotekar Klaus Jøran Tollan, har i løpet av 2004 sett nærmere på OA gjennom litteraturstudier og en konferansedeltagelse. I den foreliggende rapporten gjøres det rede for arbeidsgruppas mandat, OA-initiativene og hvilke utfordringer og muligheter OA gir for Høgskolen i Hedmark.</p>			

Høgskolen i Hedmark

Title: Open Access – Høgskolen i Hedmark			
Authors: Klaus Jøran Tollan and Anne Myrtrøen			
Number: 1	Year: 2005	Pages: 13	ISBN: 82-7671-471-4 ISSN: 1502-2374
Financed by:			
Keywords: open archives			
Summary: The report discusses the possibilities that Open Access offers Hedmark University College. The report gives recommendations for the future of open access at Hedmark University College.			

Forord

Denne rapporten ble ferdigstilt i desember 2004/januar 2005. I tiden fra ferdigstillelse til publisering har det skjedd en del på Open-Access-området også i Norge, og rapporten er derfor ikke helt oppdatert. Når vi likevel velger å publisere rapporten så er det fordi vi tror den kan tjene som en innføring om Open-Access for de som er ønsket å gå i gang med temaet i egen institusjon.

På bakgrunn av anbefalingen i rapporten som her blir offentliggjort, har Høgskolen i Hedmark bestemt seg for å delta i et prosjekt sammen med andre høgskoler, universiteter og Bibsys for å utvikle et felles system for institusjonelle arkiv. Prosjektet håper å kunne lansere et system i løpet av våren 2006.

Hamar, 21. juni 2005.

Klaus Jøran Tollan

Anne Myrtrøen

Innhold

1	Innledning.....	3
2	Mandat.....	4
3	Hva er Open Access?.....	5
3.1	Bakgrunn og historikk	5
3.2	Hovedstrategier innen OA-bevegelsen	7
3.3	Juridiske implikasjoner av OA	8
4	Hva kan OA bety for Høgskolen i Hedmark?.....	10
5	Sammendrag og anbefalinger	11
6	Litteratur	12

1 INNLEDNING

De siste tiårene har forskere, bibliotekarer og andre som er opptatt av vitenskapelig publisering og tilgang til vitenskapelig artikler i stadig større grad bekymret seg over at abonnementsprisene på vitenskapelige tidsskrifter har økt dramatisk. Samtidig har få eller ingen bibliotek økt innkjøpsbudsjettene tilsvarende. The Association of Research Libraries i USA har beregnet at bibliotekene i 2004 brukte tre ganger så mye på tidsskriftabonnementer som for 20 år siden (Association of Research Libraries, 2004). Konsekvensene av denne utviklingen har vært at vitenskapelige artikler – som er helt nødvendige både for samfunnet og forskningen – blir stadig mer utilgjengelige for brukere av forskningsartikler.

I februar 2004 ble det i Høgskolebiblioteket nedsatt en arbeidsgruppe for å utrede «hva som foregår innen Open Access-området globalt, nordisk og nasjonalt». Open Access (OA) er et initiativ hvor forskere, biblioteker, universiteter og andre som finansierer forskning har gått sammen for å få bedre tilgjengelighet til publiserte artikler. Målsettingen er at alle fritt skal kunne lese, videreformidle og bruke alle forskningsresultater.

Arbeidsgruppa, som har bestått av bibliotekar Anne Myrtrøen og avdelingsbibliotekar Klaus Jøran Tollan, har i løpet av 2004 sett nærmere på OA gjennom litteraturstudier og en konferansedeltagelse. I den foreliggende rapporten gjøres det rede for arbeidsgruppas mandat, OA-initiativene og hvilke utfordringer og muligheter OA gir for Høgskolen i Hedmark.

2 MANDAT

Under budsjettforhandlingene for budsjettet 2004 fremmet prorektor og hovedbibliotekar en sak hvor de ønsket en utredningen innen «Open Access-området – open archives området». Saken ble satt opp som prioritert fellesoppgave og det ble avsatt midler.

I bibliotekledermøtet i februar 2004 ble det bestemt å bruke de avsette midler til en arbeidsgruppe som fikk som oppgave å gjennomføre en utredning av hva som foregår inne Open Access-området globalt, nordisk og nasjonalt.

I en e-post fra hovedbibliotekar datert 18. februar 2004 fremgår det at aktuelle tema for utredningen vil være «organisering, drift, juridiske avklaring etc.» Videre heter det at «utredningen skal se nærmere på hva dette kan bety for forskningspubliseringen ved Høgskolen i Hedmark, og i den grad det viser seg aktuelt, foreslå hvilke rammer som må ligge til grunn for en evt. implementering ved Høgskolen i Hedmark».

3 HVA ER OPEN ACCESS?

3.1 Bakgrunn og historikk

Open Access (Suber, 2004) er et initiativ hvor forskere, biblioteker, universiteter og andre som finansierer forskning har gått sammen for å få bedre tilgjengelighet til publiserte artikler. Målsettingen er at alle fritt skal kunne lese, videreformidle og bruke alle forskningsresultater. Man kan si at open-access har hatt sine forløpere gjennom arkiv bl.a. innen fysikk hvor vitenskapsfolk har sett det som vesentlig å bedre tilgangen til forskningsresultater.

Det er flere grunner til at OA-initiativet vokste fram og har blitt særlig aktualisert de siste årene. Nedenfor har vi satt opp en punktliste som viser noen av de viktigste årsakene:

- Sterk prisutvikling på tidsskrifter (Association of Research Libraries, 2004; Moen, 2003; Røed, 2003)
- Budsjettutvikling ved bibliotekene har ikke fulgt prisutviklingen for tidsskrifter eller bøker (Association of Research Libraries, 2004; Moen, 2003; Røed, 2003)
- Større bruk av vitenskapelige artikler som er lett tilgjengelig via Internett (Antelman, 2004; Lawrence, 2001)
- Bedre og enklere teknologiske løsninger (Kolbjørnsen, 2003)
- Bedre tilgang til vitenskapelige resultater for U-land.

Open Archives Initiative (OAI) er et program med røtter i USA og Europa for å gjøre vitenskapelige publikasjoner åpent tilgjengelige gjennom digitale arkiv. Budapest Open Access Initiative (BOAI) (Suber, 2004) ga i desember 2001 en programerklæring som støtter open-access for vitenskapelige artikler. I 2003 kom Bethesda-erklæringen og den såkalte Berlin-deklarasjonen som senere er støttet av OECD. Innenfor EU har Europarådet i oktober 2004 uttalt:

... considering the importance and the potential benefits and risks of research, public authorities ensure that adequate and disinterested oversight is developed and that access to research results be broadened, for example by adopting and supporting Open Access Publishing initiatives. (Council of Europe, 2004)

Særlig i Storbritannia og USA har OA blitt omfattet med stor interesse. I England hadde man våren 2004 en høring i House of Commons hvor man behandlet sluttrapporten *Scientific Publications: Free for all?* og her heter det blant annet:

... The Report recommends that all UK higher education institutions establish institutional repositories on which their published output can be stored and from which it can be read, free of charge, online. (House of Commons, 2004)

Fra USA har House of Representatives gitt sin tilslutning til et framlegg fra Departments of Labor, Health and Human Services, and Education, and related agencies (H.R. 5006) hvor det inngår å lage en plan for open-access.

I Norge har Nasjonalt kunnskapssenter for helsetjenesten i oktober 2004 inngått en nasjonal avtale med open-access utgiveren BioMedCentral i England som gir alle forfattere i U&H-sektoren m. fl. muligheten til å publisere kostnadsfritt i deres 120 tidsskrifter, hvorav mange rangeres på topp internasjonalt. Ved flere universiteter arbeides det med å etablere institusjonelle arkiv. Ved Universitetet i Oslo har man opprettet DUO (Digitale utgivelser ved UiO). DUO er en nettsjeneste for ansatte og studenter ved UiO som ivaretar publisering og arkivering av elektroniske dokumenter forfattet ved UiO. Pr. 30. juni 2004 var det 3472 poster i DUO. I november 2004 ble Bergen Open Research Archive (BORA) lansert. BORA har som målsetting å:

1. gi sikker, digital langtidslagring av UiBs produksjon av kvalitetsvurderte forskningsarbeider
2. gjøre forskningsarbeider gratis tilgjengelig for alle via web

I Sverige og Danmark foregår det også interessante prosjekter innen OA-området. I 2003 publiserte Bibliotekstyrelsen i Danmark publikasjonen

Fremtidens Forskningspublicering – et nordisk samarbejde (*Fremtidens forskningspublicering - et nordisk samarbejde: rapport udarbejdet for Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och samhällsvetenskapliga tidskrifter*, 2003). Et av hovedsynspunktene i denne rapporten er at det er behov for nye modeller for forskningspublisering i Norden hvis de nordiske språk skal bevares som forskningsspråk. Videre beskriver rapporten fire modeller for framtidig elektronisk forskningspublisering. Disse modellene danner grunnlag for flere konkrete anbefalinger og forslag til initiativer innen nordisk forskningspublisering. I Sverige har Lunds universitetsbibliotek gjennom flere år vært en spydspiss i arbeidet med å forenkle tilgang til vitenskapelige forskningsartikler. Våren 2003 lanserte Lunds universitetsbibliotek tjenesten Directory of Open Access Journals (<http://www.doaj.org>). Samme bibliotek har utviklet og drifter nå tjenesten LU-research (<http://lu-research.lub.lu.se/>) som er et institusjonsarkiv for ansatte ved Lunds universitet.

Også i EU foregår det interessante prosjekt som har tilknytningspunkter til OA-bevegelsen. DELOS (<http://www.delos.info/>) er et tverrfaglig nettverk som arbeider med å støtte utviklingen av neste generasjon av digitale bibliotekteknologier. DELOS finansieres gjennom EUs sjette ramme-program som startet opp i 2004.

3.2 Hovedstrategier innen OA-bevegelsen

Innenfor OA-bevegelsen jobbes det med fri tilgang til vitenskapelige artikler langs to strategier:

- I) Selv-arkivering i digitale artikkelarkiv
  - åpne publiseringsarkiv ved institusjoner
  - disiplinbaserte internasjonale artikkelarkiv
- II) Fri-tilgang tidsskrifter

Det fins forskjellige åpne programvarer for digitale bibliotek (se for eksempel <http://www.openarchives.org/tools/tools.html>). Hensikten med arkivene er at de skal samle, lagre, indeksere og tilgjengeliggjøre fag- og forskningsinformasjon i digitalt format. Open Archives Initiative (OAI) utvikler og fremmer standarder som tilstreber effektiv spredning av

innholdet i disse arkivene. OAI har utviklet en protokoll for datainnsamling – The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH).

OA-tidsskrifter er definert som tidsskrifter som bruker finansieringsmodeller som gjør at lesere og deres institusjoner har fri tilgang til artikler (BOAI: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/boaifaq.htm#journals>). OA-tidsskrifter er fagfellevurdert, og OA-tidsskrifter lar vanligvis forfatteren beholde opphavsrettighetene til sine artikler.

Det fins ulike finansierings-modeller for OA-tidsskrifter. Disse modellene er et brudd med den tradisjonelle «betale for å lese-modellen». I stedet introduserer man «betale for å publisere-modellen».

(<http://www.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm>)

I internasjonale forskningsmiljøer er fagfellevurdering (referee) en sentral metode for å bedømme kvaliteten på et forskningsarbeid. En slik utvikling ser vi også nasjonalt, ikke minst i forbindelse med innføringen av resultatbaserte tildelinger til U&H-sektoren. Skal OA overleve som fenomen er det avgjørende at det finnes løsninger som ivaretar behovet for fagfellevurdering, og da er finansieringsmodellen avgjørende. Det er viktig å merke seg at OA på ingen måte betyr at det er gratis å publisere kvalitetssikrede forskningsresultater.

3.3 Juridiske implikasjoner av OA

Innenfor tradisjonell trykt publisering er det vanlig at forfatteren overdrar opphavsretten til det utgivende forlag. Etter hvert som muligheten for elektronisk publisering og Internett-teknologien har vokst frem, ser forlagene også nødvendigheten av å kjøpe rettigheter til digital publisering. Ved å overdra retten til digital publisering, bidrar forfatteren selv til monopolisering og stigende tidsskriftpriser fra forlagene. I forskningsverdenen har det derfor blitt økt fokus på dette og mottrekket har vært open-access initiativene. Anbefalingene herfra er at opphavsmannen ikke overdrar eksklusive rettigheter til forlagene, men kun de rettigheter som trengs for at forlaget skal kunne publisere den trykte artikkelen. På denne

måten kan forfatteren beholde opphavsretten til den elektroniske versjonen og publisere artikkelen via et OA-tidsskrift.

Flere og flere tidsskrifter tillater OA-arkivering av både pre- og post-print versjoner av artikler. Pre-print er definert på ulike måter, men ofte betyr det artikkelversjonen før fagfellevurdering. Post-print er versjonen etter fagfellevurdering med revisjoner – innholdsmessig slik den publiseres (men ikke nødvendigvis identisk med hensyn til lay-out, formattering og lignende).

SHERPA (Securing a Hybrid Environment for Research Preservation and Access) – et prosjekt som ble startet i 2002 – fører en liste over utgiveres politikk når det gjelder selvarkivering. Per 27. januar 2005 tillater 71 % av 110 utgivere selv-arkivering i en eller annen form. 47 % tillater arkivering av *både* pre- og post-prints, 17 % tillater arkivering av post-prints, 6 % tillater arkivering av pre-prints, mens 29 % ikke tillater selvarkivering i det hele tatt. For at flere utgivere skal godta selvarkivering, kreves det økt press fra forskerverdenen – forfattere må gjøres oppmerksomme på sine rettigheter og konsekvensene av forlagsavtalene.

Et evt. selvarkiveringssystem basert på OA-standarder for ansatte i Høgskolen i Hedmark må basere seg på at den enkelte som ønsker å arkivere sitt materiale ikke har overført rettighetene på en slik måte at selvarkiveringen kommer i konflikt med andre som har publisert materialet. Ansvar for dette ligger hos den som ønsker å arkivere. I denne sammenhengen blir det Høgskolens oppgave å informere og påvirke sine ansatte slik at opphavsretten ikke overdras på en måte som umuliggjør selvarkivering.

4 HVA KAN OA BETY FOR HØGSKOLEN I HEDMARK?

Interessen for OA-arkiv og OA-tidsskrifter er økende, både nasjonalt og internasjonalt. Både OA-arkiv og OA-tidsskrifter øker i antall. Directory of Open Access Journals (DOAJ), som driftes fra Universitetet i Lund, har pr. 20. januar 2004 1 416 tidsskrifter i sin katalog. Av disse er 347 tidsskrifter søkbare på artikkelnivå. Tilsammen 62 804 artikler er tilgjengelig via DOAJ. I følge Institutional Archives Registry finnes det pr. 20. januar 2005 259 søkbare institusjonelle arkiv verden over. Over 200 000 forskningsarbeider er tilgjengelige via disse arkivene. Denne utviklingen kan ha betydning for Høgskolen i Hedmark på i hovedsak to måter:

1. Høgskolens vitenskapelige personale får enklere og lettere tilgang til OA-dokumenter i OA-tidsskrifter og OA-arkiv.
2. Høgskolen kan bidra til den nasjonale og internasjonale kunnskapsallmenningen ved å etablere et OA-arkiv for kvalitetssikrede forskningsarbeider

Allerede i dag kan Høgskolens vitenskapelige personale nyttiggjøre seg forskningsresultater som andre forskere gjør tilgjengelige gjennom bevisst publisering i OA-tidsskrifter og/eller arkivering i OA-arkiv. Spørsmålet er om Høgskolen i Hedmark ønsker å gjøre det samme. Det kan tenkes flere grunner til at HH skal etablere et institusjonelt arkiv:

- Kunnskap er et globalt, allment gode
- Forskningsresultater skal nå allmenheten og andre forskere
- Forskningsresultater som brukes og siteres øker bevisstheten av HH som en aktiv FoU-institusjon.

Opprettelse av et OA-arkiv vil bety noe økte utgifter. Hvor mye dette vil koste for HH vil imidlertid være avhengig av hvilken løsning som velges organisatorisk og teknisk. Går man sammen med andre institusjoner vil kostandene fordeles etter en nøkkel. Programvaren er fritt tilgjengelig, men det vil være kostnader til installasjon og drift (hardware). En oversettelse av programvaren slik at den tilpasses norsk brukere vil antagelig være relativt kostbar.

5 SAMMENDRAG OG ANBEFALINGER

Gjennom litteraturstudien har man dokumentert en bemerkelsesverdig utvikling innen OA-feltet. Fra en forsiktig start for få år tilbake har OA allerede blitt et sentralt verktøy for å lette tilgangen til forskningsarbeider. Utviklingen av OA skjer gjennom to hovedstrategier: utvikling og drift av institusjonelle arkiv og tidsskrifter som følger OA-standarder.

Fagfellevurdering blir stadig viktigere for hvor vitenskapelig personale skal publisere. Et annet sentralt punkt er finansieringsmodellen. Et avgjørende tredje punkt er opphavsrettigsproblematikken. Fagfellevurdering, finansieringsmodell og opphavsrettighetsproblematikken angår i særlig grad OA-tidsskriftene. For institusjonelle arkiv utgjør antagelig opphavsrettsproblematikken den viktigste utfordringen.

Ut fra litteraturstudien og erfaringene som er gjort anbefales følgende:

- HH bør utvikle en strategi for hvordan institusjonen ønsker å gjøre tilgjengelig forskningsarbeider som en del av samfunnsoppdraget. Hvilke typer forskningsarbeider som ønskes arkivert må avklares, og man må vurdere nærmere i hvilken grad ulike studentarbeider som for eksempel masteroppgaver skal oppbevares/ arkiveres.
- HH etablerer et institusjonelt OA-arkiv. HH bør realisere dette gjennom samarbeid med andre institusjoner, enten regionalt eller innenfor en nasjonal ramme. Årsaken til at HH ikke bør etablere et slikt arkiv alene er at HH har en relativt sett liten produksjon av faglige forskningsarbeider som egner seg for et OA-arkiv. Dessuten har HH begrensede ressurser til utvikling og teknisk drift av en slik tjeneste. Støttefunksjonene og organisatorisk eierskap til et OA-arkiv må utpekes. Det blir viktig å lage en tjeneste som i størst mulig grad kan brukes på egenhånd av vitenskapelig personale.
- HH må informere og påvirke sitt vitenskapelige personale slik at det ikke inngås avtaler om publisering som er av en slik opphavsrettslig art at selvarkivering ikke er mulig.

6 LITTERATUR

Fremtidens forskningspublicering - et nordisk samarbejde: rapport udarbejdet for Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och samhällsvetenskapliga tidskrifter. (2003). Lokalisert fra verdensveven 2004-02-19: <http://www.nos-nop.org/nop/nop050903.pdf>

Antelman, K. (2004). Do Open-Access Articles Have a Greater Research Impact? *College & Research Libraries*, 65(5), 372-383.

Association of Research Libraries. (2004). *Framing the issue: Open Access*. Lokalisert på verdensveven 2005-01-10, fra http://www.arl.org/scomm/open_access/framing.html

Council of Europe. (2004). *Recommendations addressed to public authorities in States Party to the European Cultural Convention and to the Bologna Follow-up Group*. Lokalisert på verdensveven 2005-01-11, fra http://www.bologna-bergen2005.no/EN/Bol_sem/Seminars/040923-24Strasbourg/040923-24_Recommendations.pdf

House of Commons, S. a. T. C. (2004). *Scientific Publications: Free for all?* Lokalisert på verdensveven 2005-01-11, fra <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmscte/ech/399/399.pdf>

Kolbjørnsen, M. (2003). Paradigmeskifte for publisering. *På høyden: internavis for Universitetet i Bergen*. Lokalisert på verdensveven 2005-01-30, fra <http://www.uib.no/elin/php/phpnyhet2.php3?xmlfil=111103101747.xml>

- Lawrence, S. (2001). *Online or invisible?* Lokalisert på verdensveven 2004-11-19, fra <http://www.neci.nec.com/~lawrence/papers/online-nature01/>
- Moen, S. (2003). Universitetsbibliotekene viser muskler i tidsskriftkrisen. *Forskning*, 11(4).
- Røed, J. E. (2003). Forskerne må bidra til å endre publiseringsmønsteret. *Forskerforum*, 35(10).
- Suber, P. (2004). *Budapest Open Access Initiative: Frequently Asked Questions*. Lokalisert på verdensveven 2005-01-11, fra <http://www.earlham.edu/~peters/fos/boaifaq.htm>
- Suber, P. (2004). *Open Access Overview*. Lokalisert på verdensveven 2005-01-11, fra <http://www.earlham.edu/~peters/fos/overview.htm>